

Проблема свободи автора в публіцистиці Джорджа Орвелла й Івана Багряного

У статті проаналізовано особливості авторського розуміння свободи творчості та їх взаємозв'язок із проблемою місця письменника у ХХ столітті. Особливу увагу приділено реалізації цього поняття в публіцистиці письменників. Визначено спільні та відмінні риси трактування Джорджем Орвеллом та Іваном Багряним авторської свободи й чинників її обмеження.

Ключові слова: типологічний підхід, свобода, свобода творчості, Іван Багряний, Джордж Орвелл, об'язок, патріотизм.

Постановка наукової проблеми та її значення. У найширшому розумінні свобода – це наявність у людини можливостей для максимального самовиявлення. Згідно з підручником «Філософія» за редакцією В. Л. Петрушенко існує чотири основних види свободи: 1) зовнішня, тобто можливість реально змінювати обставини; 2) внутрішня як збереження розкутості та сміливості думки за будь-яких обставин; 3) свобода дії, коли людина не заблокована фізично в здійсненні певних операцій; 4) свобода волі: людина – вихідний пункт у внутрішньому ставленні до будь-чого [3, с. 221–222]. Внутрішня свобода та свобода дії знаходять своє особливе вираження у свободі творчості – праві втілювати мрії й задуми, створювати щось нове, підвладне лише власним законам [4, с. 61]. Оскільки за своєю суттю людина – істота діяльна і творча, то, діючи й створюючи нове, людина тим самим самореалізується, а свобода самореалізації постає своєрідним спільним знаменником зазначених різновидів свободи [4, с. 62].

У питанні авторської свободи митця літературні рефлексії Івана Багряного та Джорджа Орвелла багато в чому збігаються, що свідчить про подібність світосприйняття письменників. Наприклад, будучи переконаними соціалістами, обидва доволі різко критикували тоталітарну дійсність, прикрити соціалістичними ідеями. Імовірно, схожість їх позицій була зумовлена періодом політичної нестабільності одразу після закінчення Другої Світової війни. Автори передусім звернулися до проблеми ролі письменника в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. 1946 року вони видали друком публіцистичні праці зі схожим змістом. У просоціалістичній газеті «Гангрел» Джордж Орвелл опублікував статтю «Чому я пишу», в якій висловив свій погляд на мотивацію до літературної діяльності більшості письменників. Цього ж року в «Думках про літературу» Іван Багряний аргументував своє мистецьке кредо й виступив із гаслом творення нової української літератури, що має служити благородній меті національного становлення. У своїх нарисах письменники також намагалися з'ясувати ступінь залежності сучасного автора від суспільства та окреслити межі його творчої свободи.

Жанрово ці твори суттєво відрізняються. Доволі іронічна стаття Джорджа Орвелла на власному прикладі автора показує шлях становлення митця, аполітична позиція якого нестійка під впливом жорстокої реальності. Вона демонструє, що саме навколишнє середовище та політична ситуація визначають сучасного письменника, приглушуючи його природні нахили. Стиль «Думок про літературу» Івана Багряного нагадує критичний виступ, пафос та декларативність якого межують із настроями маніфестів. Об'єктивність автора також доволі відносна. Його критику літературних підходів можна пояснити передусім актуальними потребами української літератури, якими їх бачить Багряний. Головна інтенція письменника – розбудити почуття патріотизму читача та наголосити на його обов'язкові перед нацією.

Важливо зазначити, що Іван Багряний та Джордж Орвелл – палкі прихильники різносторонньої свободи людини, але обидва наголошують на тому, що слово має служити людям, і тим самим звужують творчу свободу автора. Іван Багряний розглядає такі чотири основних призначення літератури: література схожа на «лимонаду», яка усолоджує життя [1, с. 465], література може бути «мистецтвом для мистецтва», світом вимріяним для втечі від реальності [1, с. 465], література відіграє роль «об'єктивного люстра», що реально фіксує та зображує життя [1, с. 464], але сам автор зараховує себе до продовжувачів літературної традиції Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки, котрі вважали, що «слово – це зброя», а письменник – воїн слова чи словом за певну ідею [1, с. 463].

Джордж Орвелл визначає свої чотири мотиви, що спонукають людей займатися мистецтвом. На перше місце він дещо іронічно ставить «чистий егоїзм», тобто бажання слави та творчої самореалізації з метою залишити своє ім'я на скрижaliaх історії. Далі – «естетичний ентузіазм» як втілене у словах сприйняття краси навколишнього світу та «історичний імпульс» – прагнення відобразити світ таким, яким він є, у фактах. Четверта літературна мотивація, на думку письменника, – «політична мета». При цьому він трактує «політику» в найширшому сенсі як «*Бажання штовхнути світ у певному напрямку, змінити людське уявлення про суспільство, якого вони мають прагнути*» [5]¹.

Зіставляючи літературні мотивації письменників, потрібно відзначити такі паралелі: «естетичний ентузіазм» Джорджа Орвелла поєднує риси «теорії лимонади» та «мистецтва заради мистецтва» Івана Багряного, а «історичний імпульс» абсолютно точно відповідає «теорії об'єктивного люстра». Під «політичною метою» розуміємо свідоме використання письменницького таланту як засобу впливу на читача, і цей підхід ідеально корелює із поглядом Івана Багряного на слово як засіб боротьби, хоча вони й відрізняються відсутністю в Джорджа Орвелла яскраво вираженого національного складника. Треба також зазначити, що в розумінні українського автора особисті амбіції можуть бути лише другорядною мотивацією митця.

Обидва письменники чітко позиціонують себе як носії ідеї «політичного авторства». Іван Багряний вступає у відкритий конфлікт із панівною СРСР ідеологією і порушує питання заміни радянської ідеологічної літератури національною: «*Бо в такій дійсності, як українська, ... ворог із своєї літератури зробив знаряддя духово і морально підгортати нас, духово і морально служити собі*» [1, с. 465]. Він дбає про те, щоб література була не засобом маніпуляції, а, насамперед, ефективною зброєю в боротьбі за народ: «*Лише такий шлях для української літератури єдино доцільний і правильний – шлях боротьби за самоствердження цілого українського народу*» [1, с. 467]. Цим Іван Багряний наголошує на унікальній ролі сучасного українського автора в непростий час політичної нестабільності: «*Література в нашу епоху, в наш час – це не є справа приватна, це не є справа особиста, це є справа нації, речником якої має бути письменник чи поет*» [1, с. 475].

Джордж Орвелл має схожий погляд. У статті «Письменники та Левіафан» (1948) він чітко заявляє: «*Це вік політики. Війна, фашизм, концентраційні табори, атомні бомби і подібні речі – ось про що ми думаємо щодня, і відповідно, це те, про що ми переважно пишемо, навіть якщо не можемо відкрито називати їх своїми іменами*» [6]. Першим серйозним прозрінням Джорджа Орвелла стала Бірма з британським імперіалізмом у всій красі, потім прийшли іспанська громадянська війна, Гітлер та інші потрясіння. Саме вони вплинули на формування активної авторської та громадянської позиції письменника. У статті «Чому я пишу» він заявляє, що «*У мирний час я ймовірно писав би декоративні чи просто описові книги і, можливо, зовсім не підозрював про власні політичні симпатії*» [5]. Отже, спочатку аполітичний Джордж Орвелл під впливом жорстокої реальності свідомо обирає шлях письменника – борця за ідею. Його літературне кредо та політичні симпатії визначають намагання побороти несправедливість: «*Кожен рядок моїх творів, написаний після 1936 року, прямо чи опосередковано спрямований проти тоталітаризму і за демократичний соціалізм у моєму власному розумінні*» [5]. Джордж Орвелл вважає, що письменник зобов'язаний бути чесним із собою, і саме ця внутрішня цілісність не дозволяє йому мовчати: «*Моєю точкою відліку завжди є почуття несправедливості... Я пишу тому, що існує брехня, яку я хочу викрити, якийсь факт, до котрого я хочу привернути увагу, і моя головна турбота – бути почутим*» [5]. Отже, на думку письменника, на свободу митця впливає його особисте світосприйняття або пряма залежність від політичного режиму. Саме подібні висловлювання утверджують нас у думці, що абсолютна свобода творчості завжди обмежена зовнішніми чинниками, зокрема політичним, адже актуальний автор просто повинен стежити за злободенними подіями.

У той час, коли Джордж Орвелл стоїть на позиціях інтернаціоналізму, бореться проти світової несправедливості й виступає за право кожного бути вільним і почутим, Іван Багряний обмежується планами «місцевого» значення. Його мета – спрямувати талант своїх сучасників на благо Вітчизни: «*У цілому комплексі засобів боротьби нації література повинна займати одну ділянку наступального фронту, а український письменник повинен бути в перших його лавах...*» [1, с. 467–468]. «Думки про літературу» спонукають переосмислити завдання літератури і намагаються спрямувати українського письменника, обмежуючи його право на повну свободу творчості. Іван Багряний не

¹ Український переклад тут і далі автора.

відкидає розважальну чи високомистецьку літературу, йому не чужа і позиція письменників-спостерігачів, але вони не повинні стояти на шляху поступу національної літератури. Коли політика стає способом життя, саме авторська відповідальність перед народом повинна визначати його творчість: *«Література покликана виховувати і гартувати людей, окрилювати їх, озброювати їх в ім'я творчого життя, боротьби і цвітіння... А до могили люди і самі дорогу знайдуть»* [1, с. 475].

Спираючися на визначення свободи як відсутності обмежень, обидва письменники визнають за іншими право вільно творити. Проте Іван Багряний керується принципом: кожен може писати, але читач має право не читати: *«Поки написана продукція – найзлякисніша – лежить на столі, вона нічого собою не являє, лише шмат зіпсованого паперу. Але відколи вона надрукована, вона починає діяти, впливати на масу; пам'ятаючи це, кожен мусить зостановитись, для чого він пише і чи має він право написане пустити в рух?»* [1, с. 473]. Причина такого обмеження – стан вітчизняної літератури та її роль у національному здобутку України. Іван Багряний авторську свободу творчості визначає як моральну відповідальність перед країною, тобто головним цензором повинен бути сам творець.

Окрім морального чинника та письменницької відповідальності, які дещо обмежують абсолютну свободу автора, Іван Багряний також застерігає колег-сучасників від сліпого наслідування та орієнтації на творчість закордонних письменників, мотивуючи це тим, що саме національний елемент приносить необхідну мистецьку цінність та оригінальність: *«Відберіть у Флобера, у Данте, у Байрона чи в Достоевського, вилучіть з їх творів ту яскраво виявлену основу і елементи середовища, з яких вони виростили, і лишіть самі голі сюжети (вічні теми) – і вони перестануть бути Флоберами і Достоевськими»* [1, с. 470]. «Думки про літературу» Івана Багряного певною мірою можна вважати «інструкцією до використання» для українських патріотично налаштованих письменників. Характер застережень письменника владний і впевнений, подекуди пафосний та декларативний, але його основна мета – розбудити патріотизм співвітчизників і змусити їх стати на шлях творення нової якісної сторінки в історії української літератури: *«Українська література вже ж мусить звучати власним звучанням, самостійним звучанням ... Тож шлях нам лежить ... не через інтернаціональне до українського, а через наше національне до загальнолюдського»* [1, с. 472]. Таким чином Іван Багряний позиціонує письменника, готового кинути виклик системі та пожертвувати собою. Він проповідує високий ідеалізм творчості, що залежить лише від морально-патріотичного настрою та вибору автора.

Натомість Джордж Орвелл наголошує, що свобода творчості давно обмежена політичними симпатіями, а незаангажована література не викликає в читачів належного інтересу. У статті «Письменники та Левіафан» він також звертається до проблеми авторського вибору як засобу обмеження творчої свободи. На його думку, автор повинен залишатися вірним собі та власним ідеалам і чітко розрізняти справжнє мистецтво та політичні опуси: *«Зачинитись у «вежі із слонової кості» – неможливо і небажано. Стати частиною партійної машини, чи відверто проявляти лояльність до певної ідеології – означає знищити себе як письменника»* [6]. Джордж Орвелл підтримує чітку диференціацію літературної та громадянської діяльності митця, що трохи суперечить ідеї Івана Багряного: *«Коли автор займається політикою, він повинен робити це як громадянин, як людина, але не як письменник. Не думаю, що він має право... виконувати брудну роботу політиків»* [6].

Також, на відміну від Івана Багряного, письменник не претендує на роль ментора в літературі. Він більше пояснює особистий вибір, аргументуючи його правильність: *«Не маючи політичної мети, я писав "мертві книги"»* [5]. Джордж Орвелл акцентує на тому, що саме час змушує сучасних авторів різко змінити вектор творчості й втрутитись у боротьбу всіма можливими засобами. Але водночас він звертає увагу на проблему особистої залежності письменника від суспільства, наголошуючи, що часто вирішальним чинником під час написання стає замовник, котрий оплачує видання ідеологічно витриманого твору, і тоді мистецтво стає роботою. У статті «Письменники і Левіафан» автор визнає за письменниками право бути заполітизованими, якщо вони при цьому зберігають вірність собі: *«Іноді, якщо автор чесний, його твори і його політична діяльність можуть суперечити одні одним»* [6].

Висновки. Отже, паралелі між письменницькими мотиваціями авторів становлять основу одного із типологічних збігів. Особливу увагу привертає дуаль «слово як зброя» та «політична мета», що демонструє подібність авторського трактування поняття свободи митця та його мотивації до літературної діяльності. Типологічною відмінністю вважаємо діаметрально протилежні підходи до розгляду причин письменницьких поривів: Джордж Орвелл виходить від особистого і проектує його на

загальне, а Іван Багряний розглядає світовий літературний процес загалом, намагаючися віднайти в ньому нішу для української літератури. Але при цьому наголошуємо: письменників об'єднує єдина мета – демонстрація того, що в реальних умовах жоден письменник не може дозволити собі розкоші залишатись аполітичним.

Також типологічною подібністю вважаємо те, що в питанні свободи творчості Джордж Орвелл та Іван Багряний стверджують, що вона може обмежуватися чинною політичною системою, зовнішніми економічними впливами, але її визначає передусім моральний вибір самого автора. Типологічну розбіжність вбачаємо в їх трактуванні участі митця в політичному житті: Джордж Орвелл виступає з позиції здорового егоїзму і припускає роздвоєння автора-письменника й автора-громадського діяча, а Іван Багряний пропagaє цілісний, але жертвний ідеалізм із домінуванням національного складника. Там, де Джордж Орвелл орієнтується на звичайну людину й рухається шляхом від індивідуального до загальнолюдського, Іван Багряний схильний ставити загальний, зокрема національний, інтерес вище, ніж особистий.

Однак обидва письменники наголошують, що саме політична мета автора – основний чинник, що обмежує його абсолютну мистецьку свободу, але дає змогу залишитися вірним собі.

Джерела та література

1. Багряний Іван. Думки про літературу / Іван Багряний // Багряний І. Вибрані твори / упоряд., автор передм. та прим. М. Балаклицький. – К. : Смолоскип, 2006. – 687 с. – (Сер. «Розстріляне відродження»).
2. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 430 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософія / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія, 2008. – 506 с.
4. Пунченко О. П. Основи філософії : курс лекцій / О. П. Пунченко, В. А. Стокяло. – Одеса : УДАЗ ім. О. С. Попова, 2000. – Ч. 2. – 234 с.
5. Orwell G. Writers and Leviathan [Electronic resource] / George Orwell // Politics and Letters. – Mode of access : <http://orwell.ru/index>
6. Orwell G. Why I Write [Electronic resource] / George Orwell. – Mode of access : <http://www.netcharles.com/orwell/essays/why-i-write.htm>

Кобута С. Проблема свободи автора в публицистике Джорджа Оруэлла и Ивана Багряного. В статье проанализированы особенности авторского понимания свободы творчества, а также их связь с проблемой места писателя в XX столетии. Особенное внимание уделено реализации этого понятия в публицистике писателей. Определены общие и отличительные черты интерпретации Иваном Багряным и Джорджем Оруэллом авторской свободы и ограничивающих ее факторов.

Ключевые слова: типологический подход, свобода, свобода творчества, Иван Багряный, Джордж Оруэлл, долг, патриотизм.

Kobuta S. The Problem of the Author's Freedom in Publicistics by George Orwell and Ivan Bahrjanyj. The article dwells on the peculiarities of the authors' understanding of the freedom of creation and on their connection with the problem of writer's place in the XX century. A special attention is devoted to the realization of this notion in the writers' publicistics. Similarities and differences in the interpretation of the author's freedom and its limitation factors by George Orwell and Ivan Bahrjanyj are defined.

Key words: typological approach, freedom, freedom of creation, Ivan Bahrjanyj, George Orwell, duty, patriotism.

Стаття надійшла до редколегії
10.02.2013 р.

УДК 821.161.2-3.09

Ольга Коржовська

Проблема компіляції в літописах Київської Русі

У статті досліджено проблему компіляції в літописах Київської Русі. Цей процес тлумачать як закономірний для середніх віків спосіб інтертекстуальності. Здійснено спробу виявити запозичення в літописі, розкрити їх мету та особливості сприйняття автором «чужого» тексту. Найавторитетнішим літературним